

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Tartalom.

Történetünk koronájának drágakövei. I. — *Dr. Temesváry Jánostól.*

Orményország őstörténete a váni ékiratok világánál. III. —
Dr. Molnár Antaltól.

Hájj, Orményország alapítója. (Képpel.) — *Sz. K-tól.*

A magyar színészeti kiállításból. — *Dr. S. Gy-tól.*

Felső-Armenia. V. (Befejező közlemény). — *Markovich Jakabtól.*

A gazda. (Kép a török-ormények életéből). — *Szongott Kristóftól.*

KÖZGAZDASÁGI ÉLET.

Selyemtenyésztés Brussában.
Mivel kereskedik Girászton?

MI ÚJSÁG AZ ÖRMÉNY VILÁGBAN?

A török a gyanúra elfogottat már a vizsgálat előtt jól
elveri.

Tudósítás Álásgerdből.

Történetünk koronájának drágakövei.

„Quam utiles sint, quamque necessariae chartae veteres, possent facile comprobari, nisi unanims et publicus eruditorum consensus ab ea cura me liberaret.”*)

Maillon.

A történelem valódi alapja s a történész legbiztosabb forrása: az okmányok; mert »fáklyák ezek, melyek varázsfénnyel oszlatják szét az ősidők homályát s elénk tüntetik a nagy ősök dicsőségét« mondja jeles történészünk, Knauz Nándor. S miként a magyar nemzet XVI. század előtti történetét nagy részben egyedül okmányok segítségével vagyunk képesek földeríteni, ugy az örmény nemzet történetének biztos megírásánál bármily festői ecsettel rendelkezünk is, ha az alapszíneket nem kétségtelen hitelű történeti okmányok szolgáltatnák, lehetne ugyan festményünk vonzó s talán becses is, de, mi a legfőbb, az élethűség hiányzanék abból. A hű történelmi művek ezen alfajáról hosszasan azonban nem akarok értekezni, hisz az — e becses folyóirat szűk keretét tekintve — czéltévesztett munka lenne; csakis arra akarok hivatkozni, hogy a szamosújvári halhatatlan emlékü Lukácsi Kristóf esperes-plebános két jeles művében lerakta ugyan az örmény nemzet fényes

*) »A régi okmányok hasznos és szükséges voltát könnyen be lehetne bizonyítani, ha a tudósok egyhangú és nyíltan bevallott véleménye ez alól föl nem mentene.«

multja épületének alapját, vagy — ha úgy tetszik — az épület jó nagy részét, de ő vele is megesett, a mi az emberi művelődés első percétől fogva tengeri kigyóként újra meg újra ismétlődik, hogy nagy művei itt-ott hézagosak s kibővítésre, sőt néhol — fájdalom — helyreigazításra is szorulnak.

Az olasz muzeumokban nem ritkán látunk rekonstruált szoborműveket. A föld színe alatt, vagy a tenger fenekén találtak római és görög jeles művekből egyes darabokat, torsókat, melyekhez a hiányzó részeket jeles művészek nem kevesebb elmeállal, mint művészettel hozzácsinálták. De megesett az is, hogy utóbb a hiányzó eredeti részeket is megtalálták, miből nem egyszer kitűnt, hogy a rekonstruáló művész minden igyekezete dacára sem helyesen egészítette ki a torsót.

Nem Lukácsi műveinek, melyeket a legnagyobb kegyelettel őrzök s magamat a legmelegebb hálaérzelmek között csakis az ő igénytelen tanítványának tartom, megczáfolására, hanem fényes multtal bíró nemzetem története egyes főbb mozzanatainak minél nagyobb megvilágítása céljából közlöm a csekélységem által a fővárosi s egyéb levéltárakban kutatásaim alkalmával talált, kizárólag nemzetem történetére vonatkozó s eddig teljesen ismeretlen eredeti okmányokat.

Ha az igen t. Szerkesztő ur, kinek keble a nemzetünk iránti szeretettől oly nagyon lángol s nagyérdemű olvasóim, kiknek egy igen tekintélyes része, messze a bérczes Erdélytől, oly szívesen lesi el ajkaimról a nemzetünk páratlan multjára vonatkozó episodokat, megengedik e tárgyban tett buvárlataim eredményét e derék folyóirat hasábjain időnként — mert nagymérvű elfoglaltatásom miatt cikksorozatok megindítására nem vállalkozhatom — közzétenni; ez esetben a legnagyobb készséggel róvom le ez úton bár némiképen hálámat azon nemzet iránt, mely anyai emlőin táplált s melyhez tartozhatni, magamat oly végtelenül szerencsésnek tartom és érzem.

Jelen füzetben mindenekelőtt hű fordításban azon nevezetes s eddig senki által közzé nem tett*oklevelet nyújtom, mely az eretnek örmény nemzetnek a római anyaszentegy-

házzal még a leáldozó XVII. században, tehát mindjárt szeretett hazánkba való költözése után történt uniójának eddig teljesen nem tisztázott történetére a legtündöklőbb fényt veti s azt teljesen tisztába hozza. Azt hiszem lesz alkalmam a nemzetem bevándorlására s e kedves hazában átélt első két évtizedének történetére vonatkozó terjedelmes eredeti oklevelet is nem sokára t. olvasóimnak bemutatni.

Még csak azt jegyzem meg, hogy a levéltárak pora alól általam napfényre derített egyes okleveleket, a mennyire csak lehet, szó szerinti fordításban s azon igazán vonzó egyszerű stylben igyekszem reprodukálni, a minővel azt derék őseink megfogalmazták és megírták. Gondosan kerülök minden szóvirágot, mely eshetőleg az eredeti színarany szavakat anachronismust szülő patinával vonná be s így annak nem előnyére szolgálna, hanem azt egyszerűen s teljesen tönkre tenné. Különbben is e folyóiratnak nem silány irodalmi elmefuttatások, hasonlatok és költői alakzatokra, hanem nemzetünk multját és jelenét teljesen és minél nagyobb mérvben feltüntető s megvilágító sorokra van szüksége. Nem tetszeni óhajtok olvasóimnak, hanem nemzetem multjának felderítésében gyöngye erőmhöz képest segédkezet nyújtani!

Nos cum prole pia
Benedicat virgo Maria.

I.

Nagyságos és Méltóságos Urak, Erdély Kormányzói és Felügyelői!

Nagyságtok alulírott szolgálai a legalázatosabban kinyilvánítjuk, a mennyiben ezen 1692. év június hó 15-én, örmény időszámításunk szerint pedig 1141 év június 5-én*) egy részről főtisztelendő Virzirescus Oxendius püspökünk és a mindnyájok fölé magasztalt római pápa Ő szentsége helynöke, más részről pedig az örmények papjai, névleg Náschun János és Álacs András, visszatérve a kolozsvári országgyűlésről ide Beszterczére, Nagyságtoknak Kolozsvártt június 1-én kelt és az örmények ezen ügyében már har-

*) 1141 + 551 = 1692.

madszor kiadott határozatát nekünk felmutatták és mely határozatukkal azt ohajtanák tudni, hogy mit jelentenek és hogyan értendők a gyergyói szerződésünkben*) előforduló ezen örmény szavak: *Մի՞ն հայրենապան իսկանով* (Miér hájrenágán hávádovén)?

Mi tehát ezennel örmény betűkkel ugyan, de, nehogy további értelmezésre szükség legyen, latin nyelven feleletül adjuk, hogy a fenemlített szavak értelme ez: maradjunk meg őseink törvényei mellett; azaz tartsuk meg azon böjtnapokat, húsételeket, ünnepeket, egyházi énekeket, ugyanazon régi naptárt, egyházi öltönyöket s papokat, minők örökségképen őseinktől ránk szállottak; és pedig maradjunk meg ezek mellett a legszigorúbban, sem hely, sem idő ne késztesse bennünket ezekben a legkisebb változtatásra. Így tartottuk mi ezeket ugyanis mind e mai napig, így tartotta s tartja ezt püspökünk is, főtisztelendő Virzirescus Oxendius s még a római pápa Ő szentségének parancsa sem bátoritá őt fel arra, hogy minket az ellenkezőre bármiként kényszerítsen.

A hitágazatok egyéb pontjaiban azonban az összes jó keresztény papistákkal (igy!), a katolikus lengyel, német és minden keresztény nemzettel egyöntetűleg azt hisszük és valljuk, a mit a római anyaszentegyház hisz és vall. Hiszünk ugyanis az egy Istenben és a teljes Szent-Háromságban, az Atya, Fiú és Szent-Lélekben; hisszük, hogy mindhárman egy természetűek, végtelen örökkévalók s ugyanazon egy tisztelet és imádás illeti meg őket. Hiszünk, hogy az Isten fia, a valóságos Isten, a szüzanya Máriától való megtestesülése által valóságos emberré lett és pedig nem olyképen, hogy akár az Istenség, akár az emberi természet benne elkülönítve, avagy embersége Istenségével és Istensége emberségével összevegyülve lett volna; hanem mindkettő egyesült Krisztus személyében, ki érettünk született, meghalt a kereszten, harmadnapon halottaiból feltámadott, felszállott a mennybe, ül az Atya jobbján, el fog jönni az élők és holtak megítélésére s kinek uralma soha sem fog véget érni. Hiszünk a Szent-Lélekben, ki ugyan-

*) Vagy az oklevél szavait használva »in contractu nostro Giurgioviensi.«

azon természettel, hatalom- és uralommal bir, kit ugyanazon tisztelet és imádás illet meg, mint az Atyát és Fiút és ki az Atyának a Fiú s Fiúnak az Atya iránt való végtelen és örökké való szeretete gyanánt minden időben és helyen mindennel bir, a mi s mintegy a Szent-Háromságnak befejezettsége.

Hiszünk az egy, szent, katolika és apostoli Egyházban. Hiszünk a hét szentséget, örményül *Եօթը կրօնարդ կնոց* (Jothên chorhurt jégégheccho) s hisszük, hogy Jézus, a mi Istenünk alapította s rendelte ezeket az anyaszentegyház részére. Egyik szentség ezek közül a kereszttség, örményül *Մկրտություն* (Mêgêrduthiun, gênunkh) és hisszük, hogy ez az Ádámtól reánk szállott bünt lemossa és kiszabadítván bennünket az ördög és halál fogságából, Isten fiaivá újjászül s hogy kereszttség nélkül üdvözülésnek nincs helye. A második szentség a bérmálás, örményül *Մկրտ* vagy *Գրոշմ* (Myron vagy Trosmên) és hisszük, hogy ezen szentség a szent chrysmával (olaj) való megkenés által a keresztény lelket az ördög incselkedései ellen megerősíti s bizonyos különleges jegyével azt Krisztus katonájává avatja fel. Harmadik (t. i. szentség) a liturgia, azaz a Szent-mise-áldozat, örményül *Պատարար* (Bádarákh) és hisszük, hogy miután a pap a felajánlottak fölött Krisztus szavait elmondja, azok, mik csak előbb kenyér és bor valának, azonnal és közvetlenül a mi Urunk Jézus igazi teste- és vérévé válnak és lesznek s a kenyérből és borból mi sem marad fenn, csak is az Ur igazi teste és vére és pedig az, mely jelenleg a mennyekben van s ül az Atya jobbján és hogy ezen testet és vért eszszük és iszszük, valahányszor áldozunk,

Negyedik a gyónás szentsége, örményül Chostovánuthiun*) és hisszük, hogy az ember a kereszttség után elkövetett bűnének csak azon esetben nyeri meg bocsánatát, ha azt e szentségben a papnak meggyónja; hogy a pap a gyónó bűneit Istentől nyert hatalmánál fogva bocsátja meg és hogy a pap által e földön feloldozott és megbocsátott vétkek Isten előtt a mennyekben is fel vannak oldozva és meg vannak bocsátva.

*) E szentség neve az oklevélben örmény betűkkel nem fordul elő.

Ötödik az utolsó kenet, örményül *վերջ օճուս* (Vércsi odzumên). Hatodik az egyházi rend, örményül *սուրբ Գարգ* (Gárk Káhánájuthián) és hiszszük, hogy csak is ezen szentség részesíti a keresztény lelket a papság azon különös jellegében, melynél fogva az a szent-mise-áldozatot élőkért és holtakért bemutathatja s a gyónásban a bűnök alól feloldozhat. Hetedik szentség a házasság, örményül *ամուսն* (Bészág) és hiszszük, hogy az ezen szentség által egybekötött két személy, míg mindkettő életben van, többé szét nem választható.

Ezen szentségeken kívül hiszünk a Mennyei országban a jók és a pokolban a rosszak számára. Hiszszük, hogy a szent-mise-áldozat, alamizsna, ájtatos tettek, böjt és az egyház imái nemcsak az élőknek, hanem még a holtaknak is üdvösek; de ez utóbbiakra nézve csak azoknak, kik könnyebb (bocsánandó) vétkekben múlva ki Isten igazságosságának csak ideiglenesen vannak alávetve. Hiszszük, hogy a szentek mennyei esedezései nekünk e földön hasznosak és ép ezért őket a mennyekben, szent ereklyéiket pedig a földön tiszteljük, képeiket tisztelettel illetve oltárainkra helyezzük s Isten előtt a mennyekben őket közbenjáróinknak tekintjük.

Hiszünk a szent keresztben, melynek jele bennünket sok bajtól megóv. Hiszünk Istennek anyjában, a Boldogságos Szűz-Máriában, ki szeplőtelenül fogantatott; ki a Szen-Lélek által foganta és szülte meg szülöttjét, az Istennek fiát; ki miként a szülés előtt, úgy azután is szűz maradt; ki mint Istennek kiválasztottja testtel és lélekkel vitetett fel a mennybe és ott az összes angyalok és szentek fölé helyezve és megkoronázva, mint az összes teremtmények Királynője és Urnője szerepel. Méltán tiszteljük tehát őt és dicsőítjük, kisebb tisztelettel ugyan mint Istenünket, de nagyobb, mint az összes angyalokat és szenteket. Hiszszük a szenirást is; a zsinatok és az anyaszentegyház törvényeit, nem különben mind azt, mi a fenn leirtakkal megegyezik, kész-örömet megtartjuk.

Megvalljuk azonban egyszersmind azt is, hogy mi a következőket jószántunkból csak is azért fogadtuk el, nehogy a római pápa Ő szentségével s szent-egyházával ellenkezésbe

jöjjünk, ugymint: hogy papjaink a szent kehelybe néhány vizcseppet öntsenek; hogy azután, az Istentől mindenek fölé magasztalt római pápa Ő szentségét, mint az összes kereszténység fejét, tiszteljük és ünnepi imáinkban ő róla megemlékezünk, s csak ezért kértünk ő tőle püspököt.

Az összes itt előadottakat megtettük s meg is tartjuk, jóllehet őseink azt meg nem tették, sem meg nem tartották. Csak a valóságról nyilatkozunk tehát s hogy e nyilatkozatunknak annál nagyobb hitele legyen, kiadtuk jelen oklevelünket, Beszterczen 1692. június 20-án, az örmény időszámítás szerint pedig 1141. június 10-én kérve mi itt egybegyültek Biránkat, hogy azt papjaink, nem különben idősb esküdteink közül választott 3—3 egyénnel mindnyájunk nevében aláírni s pecsétjükkel megerősíteni sziveskedjenek.

Én + P. András	Én + Jakab bíró
Én + P. János	Én + Nasturius
Én + P. Ámirá	Én + Andronicus
	Én + Arczas(?)

Mi alólírottak is 1692. áugusztus 30-án, örmény időszámításunk szerint pedig 1141. áug. 20-án ezen átolvasott s hitünk és unionk pontjairól szóló oklevélben közöltek az igazságnak teljesen megfelelőeknek s megállapodásunkkal mindenben megegyezőeknek ismerjük el és ép azért az összes örmények királybirájával egyetemben azt aláírjuk s pecsétünkkel megerősítjük. Beszterczen k. m. f.

Én + P. Pál szépvízi plébános.	Én + P. Mihály felfalvi plébános és az összes örmények főesperese.
	Én + Lukács bíró átolvastam s az abban foglaltakat valóknak ismertem.

Közli ezen napfényre hozott eredeti oklevelet:

Dr. Temesváry János
az aradi királyi főgymnasium tanára.

utolsó ivadéka fájának, ugymond Maspéro,¹⁾ ő volt az, a kinek uralma legmesszebbre terjedt és a ki tevékenységben, bátorságban, erélyben és kegyetlenségben valamennyi elődjét túlszárnyalta, mintha Assyria, közeledni érezvén végét, még egyszer egyesíteni akarta volna egy emberben mindazon erényeket, melyek nagyságát megalkották, s mindazon fogyatkozásokat, melyek dicsőségét beszennyezték. Ő fejezte be a Sennacherib által megkezdett építését a ninivei királyi palotának. A szoborművek, melyekkel e palotát felékesítetté, legszebb emlékei az assyr művészetnek. »Ezekben a napokban, ugymond ékirata, nagy fényűzéssel megszépítettem a Bit-riduti-t (kormány-házat), mely Niniveben, Belit istennőnek kedvencz városában fekszik. Nagyapám, Sennacherib építtette e palotát, hogy király-ágának széke legyen. Azóta romlásnak indultak falai; én, Assurbanipal, Assurnak, a négy világtájéknak nagy királya, újraépíttetém, mert itt nötem fel, s mert az istenek és istennők védelmezték királyi méltóságomat s elborítottak kegyességüknek árnyékával.« Az ékirat további szövegéből kitetszik, hogy az Örményországból, Arabiából s egyebünnen elhurczolt foglyoknak egész serege dolgozott ezen építkezéseknél; hogy barmok gyanánt valának odakötözve a szekerekhez, melyek az óriási nagyságú szoborműveket szállították. A londoni British Muzeum termeit ékesíti ma e szoborművek jelentékeny része. Végig tekintve az assyr birodalom hajdani nagyságának e több mint két évezredes emlékeit, mintha újra feléledne előttünk egész ragyogásában a hatalmas Ninive, annyira friss és eleven az apanyozása és tarka színezése e domborműveknek, melyeket ezer meg ezer szerencsétlen hadi fogoly verejtékezve hurczolt rendeltetésének helyére.

Assurbanipal fia, Ninive utolsó királya, Assur-edil-ilane nevet viselt. Kalah-ban, egy kis épület romjai közt találtak meg ékiratát, melyen elmondja, hogy téglák készítését rendelte el E-Zida temploma számára, »hogy meghosszabbítsa ezáltal napjait.« Ezzel az emlékekkel ér véget az assyr birodalomnak és tartományainak eseményeiről tanús-

¹⁾ Histoire anc. de l'Orient, 1878, 438 l.

kódó ékiratok sorozata. Közel volt már a nagy katasztrófa, mely örökre véget vala vetendő az assyr uralomnak. Assurbanipal halálával kitört a felkelés csaknem valamennyi leigázott tartományban. Északról a cimerek barbar hordái előzőnték Örményországot, Lydiát, Mesopotamiát; keletről a médek királya, Cyaxares vonult ismételve Ninive falai alá azon eltökélt szándokkal, hogy megsemmisítse a büszke várost, mely annyi ideig tartotta Ázsiát kegyetlen igájában. Assur-edil-ilane, kit a görög történetírók Assaracusnak neveznek, kétségbeesett elszántsággal küzdött két egész évig; aztán látván, hogy minden elveszett, feleségével és kincseivel együtt megégettette magát saját palotájában. A diadalmas ellenség rávezetté a Tigris vizét a fényes palotasorokra s csak akkor vonult el, midőn egyetlen élő lény s egyetlen ép fal nem maradt a világ legszebb városának helyén

Egyetlen ismeretes emlék nem beszél erről a borzasztó pusztulásról, a történet egyik legnagyobb eseményéről, mely új fordulatot adott Ázsia sorsának. A lapok, melyeket Herodot ezen eseménynek szentelt, nem jutottak el napjainkig; az ó-kori classikusoknál mi nyomával sem találunk Ninive bukásának, csakis Izrael prófétái hagyták reánk e szörnyű rombolás emlékezetét. Xenophon, a ki két évszázaddal később »tizezer«-ének élén átvonult e helyeken, még csak a nevét sem jegyzi fel Ninivenek. Csak napjainkban fedezték fel romjait az assyr birodalom egykori fővárosának a homok alatt, a mely 2460 évig tartotta azokat elboritva.

Dr. Molnár Antal.

Történetünk koronájának drágakövei.

II.

A budapesti tudomány-egyetem könyvtára, mely becsesebbnél becsesebb okleveleket rejt magában, a többek között egykorú másolatban egy 1693-ból származó iratot is őriz, melyet az erdélyi s Magyarországra

kiszármazott örménység legfontosabb oklevelének s bevándorlása legdrágább ereklyéjének tekinthet. Ez irat, melynek teljes czíme: »Fidelis Relatio 1) Armenae Dioecesis Schismaticae de Moldavia in Transilvaniam (sic!) una cum Clero, ac Episcopo suo fugibundae: 2) Eius in utrumque forum certis conditionibus admissae: 3) Unitae postea in fide cum S. M. Ecclesia Romana. 4) Eiusdem ideo moderno tempore modis varijs (sic!) afflictae. 5) Quorundam ex dicta Dioecesi iam unitorum ob actualem protectionem Iunioris Domini Michaelis Appafi in Ebesfalo (sic!) Apostasiae: 6) Demum litis, huiusque continuationis a biennio inter modernum Catholicum Episcopum Armenum et inter illos Ebesfalvenses Apostatas coram omnibus Transilvaniae statibus propter dictam Apostasiam« kronikaszerűleg mondja el e kedves hazában átélt két első évtizedünk történetét, egyaránt a legszebb fényt vetve annak mind egyházi, mind politikai oldalára.

Csekélységemnek jutott a szerencse e drága ereklyét napfényre hoznom, melyben olyant is láthatunk, mely nemzetünk bevándorlásának történetére vonatkozó — előttünk ismeretes — adatokkal ellenkezik; de mert egykorú kézből származik, hitelessége az eddig közzétett iratokat messze túlszárnyalja. E becses oklevelet, kedves olvasóimnak szives engedelmével, ezennel hű fordításban be is mutatom.

*

»A több század előtt Moldovában alapított s 12 plebániából álló örmény egyházmegye, Kamenez¹⁾ lengyel város elfoglalásaig Moldva fejedelmei alatt a legnagyobb békét élvezte; de nevezett város elfoglalása s a harci moz-

¹⁾ »Kamenecum Poloniae « K a m e n e z, lengyelül Kamjeniecz Podolsk, jelenleg Oroszország Polodia kormányzóságának fővárosa. Oklevelekben neve már 1218-ban előfordul; 1375-től püspöki székhely is volt. 1621-ben a törökök Lengyelország e főerődét ostrom alá vették, de eredménytelenül. 1653. decz. 17-én Kamenez volt a lengyelek és törökök között létrejött békekötés színhelye. Potocky Miklós ez erődöt volt kénytelen 1672-ben IV. Mohammednek átadni. Erről szól iratunk is. A török kézből 1699-ben nyerték vissza a lengyelek, hogy országuk fájdalmas feldarabolásakor 1793-ban az oroszoknak átadhassák.

galmak elmérgesedése következtében lakhelyeiből kiszorítva, hogy a mohammedán uralmat és a moldvai elviselhetlen megadoztatást kikerülje, azon biztos reményben, hogy a nyomasztó viszonyok lecsillapodása és a harci zaj elnémulása után házi tűzhelyeihez ismét visszatérhet, három éven keresztül Székelyföld és Besztercze hegyvidékein elrejtözve bolyongott. A zavarok még nagyobb fokú fellépte azonban meghiusítja a bolyongó nép visszatérhetése iránt táplált édes reményét s azt mintegy barmok módjára — minden lelkipásztor nélkül — kivándorlásra kényszeríté oda, a hová csak lehetett. Így jött a moldvai örménység egy része Lengyelországba, másik része Erdélybe, és pedig a jóval nagyobb rész a Székelyföldre, Gyergyóba és Csikba s csak kevesen telepedtek le Beszterczen. Püspökünk, ki munkatársait: papjait, nyájának vigaszára, kivándorlott népe után küldte, püspöki javainak megőrzése céljából ugyan még egy ideig Szucsáva melletti székhelyén, mely jelenleg erődként a szükségesekkel teljesen felszerelve a lengyel katonaság lakhelye, maradt, de a kozákok által nem sokára minden földi javaitól megfosztatván maga is Gyergyóba elszéledett nyája után ment. S így egyesült ismét a nyáj és pásztora, kinek neve Minász volt.

Az ily módon más területre átültetett egyházmegye lelki és testi szükségleteinek fedezéséről gondoskodandó mindjárt letelepülése első napjaiban az egyházi és világi előljárokhoz azon alázatos kérelemmel fordult, hogy azok tekintetbe véve a bevándorlott örmények nyomasztó helyzetét, nekik, a jövevényeknek isteni tiszteletük gyakorolhatása céljából egy-két szent helyet bocsátanának át, megélhetésük végett pedig más részről szabad kereskedést engednének. Főtisztelendő P. Szebelébi, erdélyi püspöki helynök¹⁾ kérésüknek, ha hitük pontos megvizsgálása után ki-

¹⁾ Az örmények ez ügyben az erdélyi püspökhöz nem folya-
modhattak, mert a Kolozsvártt 1601-ben január 21 — febr. 8-ig tartott országgyűlés az erdélyi püspökséget eltörölte s jószágait lefoglalta. Voltak ugyan Erdélynek választott püspökei (electi episcopi Transilv.) egymint: csikamadefalvi Szentandrás István (1618 — 1630), Hosszuthoti László (1630 — 1634), Sirandi István (1634 — 1652), Pálfalvay János (1653 — 1659), Szentgyörgyi Ferencz (1659 —

tünnék, hogy római katolikus vallásúak, a legnagyobb készséggel sietett eleget tenni. Az örmények, kik bolyongásuk ideje alatt alig részesülhettek némi lelki vigaszban, égve a vágytól mielőbb szentegyházzal birhatni, a vicarius előtt eretnek voltukat (schisma) gondosan eltitkolták s mint-hogy az e czélra kitűzött vizsgálat alkalmával a római katolikus vallás sajátos s főbb hitágazataival teljesen meg-egyező kifejezésekkel éltek, Szebelébi püspöki helynök által igaz katolikusoknak tartatva, használatukra két kápolnát nyertek, egyet Gyergyóban, a másikat pedig Csikban kötelezvényt állítva ki, hogy 1) továbbra is buzgó római katolikusok maradnak, 2) az erdélyi püspöki helynöknek bármikor szabadságában áll a nem ajándékozott, hanem csakis használatra átbocsátott két kápolnát visszavehetni és végül 3) mindazon egyházi szereket s öltönyöket, miket szerezni fognak, ha esetleg Erdélyből Moldovába ismét visszatérnének, nem fogják magukkal vinni, hanem a két kápolna részére visszahagyják. S így történt, hogy az eretnek örmények katolikus templomokban gyakorolták isteni tiszteletöket. De azért — úgy vélem — a helynök és a többi atyák (papok) is menthetők, mert midőn az örmények hitének egyes pontjairól szigorú vizsgálatot tartottak, részint az örmény nyelvben való járatlanságuk, részint a külső szertartások s az azokra vonatkozó felvilágosító magyarázatok és megjegyzések által az örmények hitét illetőleg maguknak kellő tájékozottságot nem szerezhettek; de mi

1662), Szegedi Ferencz (1662 — 5), Tolnai Ferencz (1665 — 7), Szenttamási Máté (1667 — 1676), Mokcsay András (1676 — 1679), Sebestyén András (1679 — 1683), Kada István (1686 — 1695) és végül Illyés András (1696 — 1712), de közülök alig egy-kettő lépte át egyházmegyéje határát s így nevükben és helyettük a szárandó sorsra jutott nagy kiterjedésű egyházmegyét vicariusok, azaz püspöki helynökök kormányozták. Ilyen püspöki helynök volt az okiratunkban említett Szebelébi Bertalan is, kit mint szentléleki plebánost I. Apafy Mihály erdélyi fejedelem Kajoni János mellőzésével 1678 június 10-én püspöki vicáriussá tett (Magyar Sion VII köt. 497 l.) s kívül ezen minőségben huzamosabb ideig találko-zunk. Ugyanis ő nem csak Mokcsay András, hanem Sebestyén András, Kada István, sőt még az utolsó választott erdélyi püspök Illyés András alatt is mint vicarius működött.

több tévútra vezette őket az is, hogy az örményeknél a szent kereszt jelével s a szentek tiszteletével is találkoztak. De nemcsak egyházi részről részesültek a bevándorlottak kedves fogadtatásban, hanem az erdélyi rendek is, más részről, az örményeknek szabad kereskedést engedtek azon feltétel alatt, hogy a rendek közfelsegélésére évenként száz magyar forinttal adóznak. Három év mulva azonban a rendek már a száz magyar forinton felül még az eladott árú után járó harminczadot is követelték. Így mind egyházi, mind politikai részről felkarolva az örmények csakis az említett három helyen (Gyergyó, Csik és Besztercze) laktak. A nemsokára kiütött dögvész következtében azonban elszéledtek, melynek megszűnte után már őket több helyen találjuk letelepülve, ugymint Gyergyóban, Csikban, Remetén, Petelén¹⁾, Görgényben, Felfalúban²⁾, Bátoson³⁾ és Beszterczén. Az örmények az eretnekségben 1684-ig maradtak meg.

1676-ban a moldovai Botusán község birájának, Virzirescus Lukácsnak kereskedő fia, Oxendius, ki nagyobb előszeretettel viseltetett a tudományok, mint az árúk iránt és ki, miután anyanyelvében magát teljesen kiművelte, a latin tudományok elsajátításához is önfeláldozó szorgalommal hozzálátott, elhagyván a szülői házat Lembergben a pápai Collegiumba lépett. Atyja azonban semmikép sem nyugodván bele fia ezen elhatározásába, őt erőszakkal az intézetből kivette, Gyergyóba visszahozta, hol — mivel még most ő is eretnek volt — az örmények tévelyét bölcsen elhallgatta. Hogy atyjának, ki őt minden áron egy gyergyói hajadonnal kötendő házasságra akarta birni, szándékát meg-hiusítsa, a szülői háztól ismét Lengyelországba menekült s innen Martelli, a lengyel királyi udvarnál működő pápai nunczius utasítása szerint Rómába ment, hol miután eretnekségéről ünnepélyesen lemondott, a Collegium Urbanum de Propaganda Fide növendéke lett. Nehány évi ott tartozkodása alatt a szent hittudományokat teljesen elsajátítva

¹⁾ Petele, Maros-Torda megyében, a régeni alsó járásban levő község, 1628 lakossal.

²⁾ Felfalú, Maros-Torda megye, régeni felső járásában fekvő községe, 750 lakossal.

³⁾ B á t o s (Botsch) Kolozsmegye tekei járásában, 1622 lakossal.

előjárói őt, az ifjú papot, mint hittérítőt (missionarius) rokonai és az összes örmények megtérítésére Erdélybe küldték, szigorúan lelkére kötve azt, hogy az örményeknek a római szentegyházzal való egyesülését mielőbb keresztül vigye. Virzius Oxendius Gyergyóba érkezése után, ismerve az örmények eddig palástolt eretnekségének történetét, azt Szebelébi erdélyi püspöki helynök előtt feltárta. A püspöki helynök nem is késett az örmények használatára adott két kápolnát azonnal visszavenni, sőt azok visszavételével magát a hittérítő Oxendius bízta meg, ki a térítés nagy munkáját magánál a szülői háznál kezdte meg s az Ur szőlőjében oly odaadással működött, hogy 6 év alatt, azaz 1684-től 1690-ig az egész örmény egyházmegye az összes, Erdély különböző helyein lakó örmények a római anyaszentegyházzal a legünnepélyesebben egyesültek és két pap és hét világi követből álló küldöttség útján a lemergi örmény érsek előtt, főmagasságú Canthelmi, a római szent egyház bíboros főpapja és a lengyel királyi udvarnál tartzkodó apostoli nunczius parancsára, megvetve eddigi tévtanaikat, az egyesülést, melyre a pápa ő szentsége, XI, Inczétől alázatos soraikkal áldást kértek s melynek keresztülviteléért a Congregatio de Propaganda Fide élén álló bíbornokoknak legforróbb köszönettel adóztak, befezettnak nyilvánították. Ez az egyesülés nem Virzius Oxendius, a csak tökéletlen eszköz és haszontalan szolgál, hanem egyedül a Mindenható műve, a római kath. anyaszentegyház buzgó imáinak eredménye, a római szent Congregatio de Propaganda Fide érdemeinek és legkegyelmesebb Urunk, I. Lipót uralmának kifolyása volt. Oxendius hittérítőnknek azonban az egyesülés befejezteig hat éven keresztül átélt és kiáltott szenvedéseit fedje a legsűrűbb fátyol, nehogy a legkeresztényibb türelemmel elviselt méltatlanságainak itt e földön némi jutalmát elnyerve a mennyekországában minden érdemnélkülinek lenni találtsák. Fájlalom, fájlalom, fölötté fájlalom, hogy a római anyaszentegyház ezen egyházmegye főpásztori gondjait az intézeti előjárók tanácsára¹⁾ a hittérítő Oxendius vállaira bízta s Minász püs-

¹⁾ A Collegium de Propaganda Fide akkori előjárói értendők, kik ugyancsak ismerték Oxendius, egykori növendékük jeles tehetségeit.

pöknek, ki főmagasságú Pallavicini bíbornok előtt letevén az apostoli hitvallást, a tévtanoktól szintén örök bucsút vett s mint buzgó katolikus mult ki, utódjává tette, nehogy ezen súlyos iga megjutalmazásnak tekintessék s Isten ítélőszéke előtt egykor ő mint zengő ércz és pengő cimbalom (aes sonans et cymbalum tinniens) jelenjék meg.

Míg az örmény nemzetnek a római egyházzal való ünnepélyes egyesülése meg nem történt, az erdélyi rendek azt különböző adónemekkel nem terhelték s azt csakis a szerződésileg kikötött s megállapított 100 magyar forint lefizetésére kötelezték. Az egyesülés megtörténte után azonban eleinte 500, majd 2000 s ezen évben szintén 2000 forintot követelnek tőlük a rendek. A mi pedig az egyes községekkel illeti, azok a lak- és haszonbéreken kívül még más specialis adónemekkel is sanyargatják örmény testvéreinket, ellenkező esetben mindegyre az országból való kizáratásunkkal fenyegetőznek. Hozzájárul még az is, hogy az örményeknek szigorúan meg van tiltva áruikat — miként az egyesülés előtt tették — más helyről, mint a belsőldről beszerezni s ha ez ellen vétének, vett áruikat, miként ez fájdalom az utóbbi időkben ismételten előfordult, elkobozzák. Pártfogójuk senki s ha valaki esetleg, látva a méltatlan eljárást rajtuk még is könyörül, véreinknek e könyörület nem kis tiszteletdíjba kerül. Némely helyeken atyánkfiai még az isteni tiszteletet sem végezhetik, mert unitus papjaik sok üdözésnek s mi a leggyakrabban megtörténik, ha esetleg kötelességüknek lelkiismeretesen eleget tenni igyekeznének, pénzberságnak vannak kitéve. Legfőlebb a rendek kegyeit hajhászó s kötelmeit pontatlanul s félvállról teljesítő pap ment az ilyen kellemetlenségektől. Mindezen bajok — ismétlem — csakis a római egyházzal történt egyesülés óta vannak napirenden. E bajok fölötti elkeseredés ugyan már eddig is sokakat közülünk kívándorlásra kényszerített, de, ha ő Felsége, I. Lipót, hathatós védelme nem nyújt gyógyírt sajtó sebeinkre, kétségtelen, hogy még az itt maradottak is távoznai fognak.

Potoczki Márton, örmény egyesült áldozár, a papság nestora és mintegy husz örmény család Apafy Mihály erdélyi fejedelemtől 1690-ben azon ajánlatot nyerték, hogy

mindazon — fennelősorolt — bajoktól és kellemetlenségektől meg lesznek mentve s Ebesfalván (Erzsébetváros) lakást s minden egyéb szükségest fognak nyerni, ha az ő védszárnyai alá menekülnek s az ő, mint erdélyi fejedelem védnökségét egyebekben is elismerik. Ez örmény családok az erdélyi fejedelem fényes ígéreteitől eltántoritva, de mert az egyesülés szülte nyomorgatások miatt el is voltak keseredve, rábirták tehát Potoczkit, hogy ne ismerje el a római egyházzal történt egyesülést s ennek világos jeleül a szent kehelybe — miként azt az egyesülés módozatai előírják — csak bort, de vizet ne öntsön. Virzirescus Oxendius apostoli helynök Apafy Mihály fejedelem csábitó ígéreteiről mitsem tudva, mivel egyéb eszközzel, mely az engedetlen Potoczkit s hozzátartozóit jobb útra terelné, nem rendelkezett, velük szemben az egyházi fenytékkal élt s engedetlen papját és pártját a javulás biztos reményében azzal sujtá. Majd látva Potoczki és a vele érzők megátalkodottságát, őket lelkészársai és szentszéke elé idézte, de azok meg nem jelentek, sőt a főpapnak nyíltan értésére adták, hogy az erdélyi fejedelem kegyeinek biztos megóvása céljából a hithagyás (apostasia) eltökélt szándékuk. Fenyegetésüket nem sokára a tett követte s 1691-ben mint hithagyottak vonultak be Potoczki s a 20 család Ebesfalvára, hogy ott ifj. Apafy Mihály fejedelem kegyeinek melegénél sütkérezzenek. E hithagyásuk — fájdalom — ugyan még most is tart, de szánandó példájuk legkevésbé sem tántoritá el az örmények jóval nagyobb részét, mely katolikus püspöke, Virzirescus joghatósága alatt a fenemlített helyeken a római egyházzal való egyesülésben tántoríthatlanul megmaradt.

Virzirescus Oxendius a pápai bulla és a szent Congregatio de Propaganda Fide rendelete szerint Lembergben a lebergi érsek által 1692-ben püspökké felszenteltetvén Erdélybe visszatért, az egyházmegye kormányzását átvette s mivel az erdélyi fejedelem által dédelgetett ebesfalvi örmények kiváltságos helyzetét, közterhektől való mentességét (immunitas) hiveire nézve igen is veszélyes családoknak tekintette, mint főpásztor az erkölcsi baj gyökeres megorvoslása végett Veterani tábornok ő nagyméltóságához fordult.

Ifjabb Apafy közbelépésén azonban a püspök jámbor szándéka hajótörést szenvedett s így történt, hogy a tábornok Virzirescust kérelmével egyszerűen az erdélyi rendekhez utasította, kiknél a püspök bölcs előrelátásánál fogva teljes sikerre számított. Ugyanis Virzirescus Oxendius ismerve népének állhatatlanságát még püspökké felszentelése és az ebesfalviak hithagyása előtt az összes örmények által, beleértve a hithagyottakat is, magának kötelezvényt állíttatott ki, hogy ha esetleg hivei közül valaki magát az ő püspöki joghatósága alól kivonná, az egyházi fenytéken kívül 600 arany forintra terjedő birsággal büntetessék. Virzirescus és az ebesfalvi örmények között fenforgó ügy az erdélyi rendek elé kerülvén, a katolikusok és a más három rend kezdetben nem tudtak megállapodásra jutni, vajjon az csak a katolikusok vagy az utóbbiak előtt is tárgyalatnék. Végre a rendek között abban történt a megállapodás, hogy ha a püspök az összes rendek előtt kitudja mutatni, miszerint az ebesfalviak hithagyásuk előtt már a római egyházzal egyesülve voltak, ez esetben a kérdéses ügy fölötti döntés csak a katolikusokat illeti, ellenkező esetben pedig az összes erdélyi rendeket vallás különbség nélkül. A Kolozsvártt mult 1692-ik évben tartott országgyűlés ezen határozata értelmében csakugyan el is járt megbízatásában az országgyűlésileg kiküldött 12 személyből álló bizottság, mely csakhamar meggyőződött azon, előttünk már ismeretes tényről, hogy az ebesfalviak is, nem különben mint a többi örmények, kivétel nélkül a római egyházzal egyesülve voltak. Az ügy most az erdélyi kormánytanács elé került, mely Bethlen Miklós korlátnok indítványára szükségesnek látta annak kimutatását elrendelni, vajjon a római egyházzal való egyesülés csak a hit dolgaira vonatkozik-e, vagy pedig az egyházi ügyeken kívül másra is kiterjed? Határozatul tehát a kormánytanács az ügynek ily irányban való bonczkés alá vételét rendelte el s annak foganatosítására az összes örményekhez több nemes egyént küldött, hogy a fenemlített irányban puhatolódzanak. A kiküldöttek, miután belátták, hogy az örményeknek a római egyházzal való egyesülése kizárólag csak a hit dolgaira vonatkozik s az e tárgyban az örmények részéről kiállított nyilatkoz-

ványt¹⁾ a kormánytanács előtt való bemutatás czéljából magukhoz vették, küldetésük eredményéről a Gubernatornak jelentést tettek. Ez idő óta, bár az ügy eldöntését mindegyre ígérik, e tárgyban semmi sem történt. Az ebesfalviak hithagyása és az ebből származott per eldöntésének halogatása miatt azonban veszélyeztetik a római egyházzal befejezést nyert unio s nem is nyer az ügy előreláthatólag a rendek részéről mindaddig megoldást, míg ő Felsége annak keresztülvitelét szigorúan s mielőbb el nem rendeli.«

Kolozsvár 1693. október 10-én.²⁾

Közlí ezen általa napfényre hozott oklevelet:

Dr. Temesváry János
az aradi királyi főgymnasium tanára.

Eruánt király.

— Alsó-Arménia. —

A Szánádrug feje felett búsan leáldozó véres nap után az ország új zavaroknak lett színhelye. Még az el-esett király idejében Eruánt, mint az országnagyok legkitünőbbike, nyomos tekintélyvel birt. Főhadparancsnoki, avatott tanácsa, országos ügyek- és küldöttségekben mellőzhetlen vala. Szánádrug, ki annyi ártatlan vérben igyekezett boszúját meghüteni, országszerte utálattal hangoztatót emléket hagyott hátra... s a feledni nem tudók az ő fiai iránt is vonzalmat kebleikben nem érezhettek. Azért

¹⁾ Ezen, az örmények által kiállított nyilatkozványt becses folyóiratunk jelen évfolyamának októberi száma hozta.

²⁾ Kár, hogy névtelen író — mert e fölötté becses oklevél alatt nincs névalírás — tovább nem folytatta ezen igen érdekes történelmet. Valamint a Budapesten őrzött másolat, ugy a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban levő eredeti oklevél is csak annyit tartalmaz, mennyit mi is közlünk. Ugy látszik, hogy e fontos irat, — mely a beltartalom és az abban mindegyre előtörő meleg és rokonszenves hang tanuskodása szerint örménynek tollából eredt — I. Lipótnak volt szánva.

a szerény és adakozónak mutatkozó Eruántot választották királyuknak. De tévedtek. Hazafisága önmagán kezdődött; a szép tulajdonságok mellett sötétebbek voltak az árnyak. Az életben lévő kir. család miatt a benne felébredt féltékenység zordon szinben állítja szemei előtt a látóhatárt. Azt hitte, hogy a nyugalom csak akkor fog szívében székelni, ha a kir. család valamennyi tagját megöleti. De a végbevitt bűn után keze nem ér el mindenüvé. Balcsillagzata megengedé, hogy a legifjabbik királyfival Artasessel ennek dajkája az ő lángpallósa elől elillanjon, ki Héra háttartalan rónaságain nyájtlegelő, romlatlan lelkületű pásztoroknál talált menhelyet.¹⁾ Most sietős munkát kellett a királynak végezni, hogy a dolog állása a pákráduni Szempádnak tudomására ne jusson, kinek mint gondnoknak nem volt szabad megfeledkezni azon tekintetekről, melyekkel a mellőzött királyi ház iránt, mint a koronázó család tagja, tartozott. Szempád ekkor a hely színétől nagy távolra fekvő birtokán, a Chaldaeával szomszédos ugynevezett Magas-Armeniának Szébér kerületében tartzkodott.²⁾

Eruánt nem aluszik. Lázason működött az ő fékvesztett gyűlölete, de nem pihent Szempád szeretete sem. A megmentett kis »arsacida« Parthiába vitetik. Szerencsés, mert Vologesesben atyára talált. A rágalom tajtékával festeti Eruánt Vologeses előtt a gyermeknek kilétét: »Te vérem és rokonom! ellenségemet a méd Ártásest kegyeled,

¹⁾ Nagy-Armenia hetedik tartományának egyik kerülete, mely Perzsa-Örményországgal és Mediával határos.

²⁾ A régiéknél Sapardia, Strabonál Sispirtides, Ciceronál Sispira néven jön elő. Ma Esbér vagy Ispér. Magas-Armenia északnyugoti csúcsánál, egyfelől Cappadocia és Kis-Armeniával, másfelől Colchis és a dájok földével határos; a Phasis vize öntözi, Erzerumtól északnyugotra esik, a mai Bajburt török kormányzóságban. E vidéken fekszik Kámbor, a régi Cambale, a hová meneszté N. Sándor Memnont, hogy keresse fel az aranybányákat. De miért szólok e vidékről oly részletesen? Azért, mert ehhez a magyar ősidők emlékezete van csatolva. E tájról valók a Sabir-magyarok és Sábirkunok, a honnan ezek az őselőkorban Kelet- és Észak-Ázsiában elágaztak. Indsidsián jeles örmény régész ajkain kétszeres súlylyal bír azon érv, hogy a Sábir névhez manap is odatapad a »Hunut« melléknév. Indsidsián, O-Armenia 25—26 l.